

Јелена ПАУНОВИЋ – ШТЕРМЕНСКИ
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

ДВА СРПСКА КНЕЗА, ОТАЦ И СИН – СЛИКЕ ИЗ БРИТАНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ИЗВЕШТАЈА*

Абстракт: Британија је имала пресудни утицај у Турској после Кримског рата и покушала је да га успостави и у Србији. Амбасадор Велике Британије у Цариграду од 1858. године, сир Хенри Булвер, утицао је на правац британске спољне политике у Србији. Порта је признавала само изборни принцип кнежева Обреновића у Србији. У раду ће се истражити какав је био став британског амбасадора према захтевима српских кнежева Обреновића да осигурају наследну власт у Кнежевини, да промене одредбе Устава из 1838. године које нису одговарале постојећем стању и какав је изазов представљала спољна политика кнеза Михаила за Велику Британију.

Кључне речи: Кнез Милош, кнез Михаило, Цариград, Велика Британија, Србија, Турска, велике силе.

Први дипломатски контакти између Србије и Велике Британије

Циљ овог рада је да покаже на који начин је британска дипломатија гледала на смену на српском престолу 1860. године, као и на особине и личности Милоша и Михаила Обреновића. У раду ће се истражити какав је био став британског амбасадора према захтевима

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (ев. бр. 177014).

српских кнежева Обреновића да осигурају наследну власт у Кнежевини, да промене одредбе Устава из 1838. године које нису одговарале постојећем стању и какав је изазов представљала спољна политика кнеза Михаила за Велику Британију.

Британска дипломатија је, као и остале европске велике силе, од 30 – их година 19. века, покушавала да утиче на односе између Србије и Порте. У Србији су још од 1828. године постојале намере да се успоставе званичне дипломатске мисије западних сила – са Француском и Великом Британијом, да би се сузбили утицаји Русије и Хабзбуршке монархије. Један од главних циљева Британије је био да се Србија што дуже задржи под окриљем Османске империје и сачува *status quo* међу великим силама у Европи.

Мада први контакти са западним силама потичу још из времена Првог српског устанка, први британски дипломата који је посетио Србију био је писац и публициста Дејвид Уркварт (1805 – 1877), истакнути туркофил и русофоб. Дејвид Уркварт је посетио Кнежевину Србију 1832, 1834. и 1837. године и упознао се са кнезом Милошем и његовом политиком. Уркварт је веровао да се Османско царство може очувати на федералном принципу и Србију је посматрао као прву од аутономних јединица под сизеренством турског султана. Сматрао је да би и остале зависне области Османског царства могле да буду реформисане на сличан начин и да би то ојачало већ ослабљену империју. Није веровао у национални принцип и није разумео да ће унутрашња аутономија неизбежно довести до стварања самосталних националних држава. Што се тиче његовог посебног утицаја на развој српско – британских дипломатских односа, претпоставља се да је први предложио лорду Палмерстону¹ отварање британског конзулата у Београду који би допринео повећању британског утицаја у региону, сузбијању руског утицаја и развоју британско – српске трговине.²

Личност која је заузела место првог британског конзула у Србији био је пуковник Хоџес.³ Британска влада је 1837. године затражила дозволу од Порте за оснивање конзулата у Србији. Мисија пуковника

¹ Хенри Џон Темпл виконт Палмерстон трећи – Лорд Палмерстон (1784 – 1865) британски државник, британски министар спољних послова 1830 – 1834, 1835 – 1841, 1846 – 1851, министар унутрашњих послова 1852 – 1855, премијер Велике Британије 1855 – 1858 и 1859 – 1865.

² Види: Јелена Пауновић – Штерменски, *Урквартово виђење међународног положаја Србије*, Београд 2007.

³ George Lloyd Hodges (1782 – 1862) британски војник и дипломата, британски генерални конзул у Србији 1837 – 1839, у Египту 1839 – 1941, у Саксонији и слободним градовима Хамбургу, Бремену и Либеку 1841.

Хоџеса⁴ односила се на трговину и политику. Хоџес је требало да укаже на то да Велика Британија у Србији подржава утицај султана и Порте. Ипак, основна дужност му је била да обрати пажњу на активност руског конзула и да покуша да осујети руски утицај у Кнежевини. У време рада конзула Хоџеса у Србији је донет Устав из 1838. године. Око доношења поменутог Устава избио је сукоб британске и руске дипломатије.⁵ Британски амбасадор у Цариграду лорд Понсонби⁶ и пуковник Хоџес покушали су да наметну на Порти свој нацрт поменутог Устава који није предвиђао институцију Државног савета. То им није успело пошто је руски утицај био пресудан. Британија је после овог неуспеха повукла свог конзула и није имала представника у Србији све до 1842. године.⁷

После неуспеха британске дипломатије и поновног јачања утицаја Русије кнез Милош Обреновић је био принуђен да напусти престо и наследио га је малолетни кнез Милан⁸ који је убрзо умро. Након његове смрти на престо је дошао Милошев млађи син Михаило⁹ који је остао на власти до 1842. Он је био принуђен да у време Вучићеве буне¹⁰ напусти српски престо због сукоба са уставобранитељима. Његово место заузео је кнез Александар Карађорђевић.¹¹ Велика Британија у том моменту није желела да се меша у односе између Порте и Русије, која је подржавала уставобранитеље. Порта је била наклоњена уставобранитељима зато што су бранили Хатишериф из 1838. године, видевши у њему главни ослонац против јачања власти кнеза.¹² Кнез Александар Карађорђевић је остао на престолу, као изборни кнез без наследног права, до 1858. године.

⁴ Види: Stevan K. Pavlovic, *Anglo – Russian Rivalry in Serbia 1837 – 1839, the Mission of Colonel Hodges*, Paris 1961.

⁵ Види: Радош Љушић, *Кнежевина Србија*, Београд 2004, 167 – 202.

⁶ John Ponsonby, први виконт Понсонби (1770 – 1855) британски дипломата и политичар, британски амбасадор у Цариграду од 1832. до 1841.

⁷ Ј. Пауновић – Штерменски, *наведено дело*, 124 – 125.

⁸ Кнез Милан Обреновић (1819 – 1839), син кнеза Милоша Обреновића, кнез Србије 1839. године.

⁹ Кнез Михаило Обреновић (1823 – 1868), кнез Србије 1839 – 1842 и 1860 – 1868. године.

¹⁰ Буна коју је 1842. године предводио Тома Вучић – Перишић (1787 – 1859) уперена против династије Обреновић и кнеза Михаила у циљу одбране Устава из 1838. године.

¹¹ Кнез Александар Карађорђевић (1806 – 1885), син Карађорђа и Јелене, на народној Скупштини одржаној на Врачару 14. септембра 1842. године изабран је за српског кнеза. Смењен је 1858. године у корист кнеза Милоша Обреновића.

¹² Види: Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1933, Радомир Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003; Радомир Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, Београд, 2009 (докторска дисертација у рукопису)

Ако се може рећи да су прве британске дипломате у Србији – Уркварт и Хоџес – имале неку врсту независности и објективности с обзиром на то да су били боље упознати са ситуацијом у Кнежевини и са кључним чиниоцима њене политике него њихови претпостављени, за касније британске генералне конзуле у Србији – Фонбланка¹³ и Лонгворта¹⁴ - не може се рећи исто. Стално је постојала сумња да су њихови извештаји субјективни и пристрасни. Нису били утемељени на анализи стања у Србији већ су писани на основу вести објављених у званичним и полузваничним српским новинама. Британски конзули у Србији су имали много мање утицаја него аустријски и руски конзули.¹⁵ У Цариграду, међутим, британски амбасадор имао је, после Кримског рата (1853 – 1856)¹⁶, пресудни утицај. Зато су главну дирекцију спољној политици Велике Британије према Србији давали британски амбасадори у Цариграду. У време друге владавине кнеза Милоша (1858 – 1860) и почетком владавине кнеза Михаила (1860 – 1868), до 1865. године, то је био сир Хенри Булвер.¹⁷

Остарели кнез и његов наследник

Сир Хенри Булвер је био дипломата сличног кова као и Уркварт. Ексцентричан и својеглав са многим усвојеним навикама источњака, трудио се да диктира правац спољне политике Велике Британије на Истоку независно од инструкција Форин Офиса.¹⁸ Своја знања о Истоку стекао је још 1838. године када је наследио Уркварта на месту секретара британске амбасаде у Цариграду. Допринео је склапању трговачког уговора између Велике Британије и Турске заједно са британским амбасадором лордом Понсонбијем. Главне поставке ове трговачке конвенције уговорио

¹³ Thomas de Grenier de Fonblanque – британски генерални конзул у Србији 1842 – 1859.

¹⁴ John Augustus Longworth – британски генерални конзул у Србији 1860 – 1869; агент и генерални конзул у Србији 1869 – 1875.

¹⁵ Љубодраг П. Ристић, *Велика Британија и Србија 1856 – 1862*, Београд 2008, 158.

¹⁶ За односе Србије и Велике Британије у време Кримског рата види: Чедомир Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат 1853 – 1856*, Београд 2004.

¹⁷ Henry Lytton Earl Bulwer (1801 – 1872) – британски либерални политичар, дипломата и писац; британски амбасадор у САД 1849 – 1852; посланик у Фиренци 1852 – 1854; дипломатски представник Британије приликом уједињења Влашке и Молдавије 1856 – 1858; британски амбасадор у Цариграду 1858 – 1865.

¹⁸ Види: Laurence Guymer, *Curing the Sick Man: Sir Henry Bulwer and the Ottoman Empire 1858 – 1865*, Dordrecht 2011.

је са Турцима још Уркварт, али је Булвер по доласку на дужност преузео све заслуге за склапање овог уговора.¹⁹

Већ приликом преузимања своје амбасадорске дужности јуна 1858. године, Булвер је на путу за Цариград прошао кроз Београд и рекао српском председнику владе²⁰ да, иако се мора обратити пажња на тешкоће у односима између Турака и Срба, оне су веома мале у поређењу са невољама у којима би се Србија, као независна држава, нашла уколико би је освојиле Русија или Аустрија.²¹ На овај начин Булвер је истакао став Велике Британије да одржање Османског царства гарантује заштиту балканским народима. Булвер је својим деловањем у британској амбасади у Цариграду у периоду после Кримског рата пресудно утицао на односе великих сила и допринео да у том периоду Источно питање остане затворено.²²

Светоандрејска скупштина,²³ одржана децембра 1858. године, изабрала је Милоша Обреновића за кнеза. Малогоспојинска скупштина²⁴ прихватила је одлуку кнеза Милоша да кнез Михаило постане командант српске народне војске активније се укључи у политички живот Кнежевине.²⁵

Целокупна Милошева владавина је имала своје темеље у народу и своју стабилност је заснивала на народној подршци. Кнез Михаило је покушавао да утиче да државна управа кнеза Милоша буде ослоњена на идеје и политичке правце које је заступао млађи Обреновић. Булвер је истакао да је много вероватније да ће кнез Милош успоставити у

¹⁹ Ј. Пауновић – Штерменски, *наведено дело*, 29.

²⁰ Стефан Магазиновић (1805 – 1874), председник владе (кнежев представник) и министар иностраних дела од марта 1858. до априла 1859. године или, вероватније, министар унутрашњих послова у Магазиновићевој влади Илија Гарашанин (1812 – 1874), касније, председник министарског савета и министар спољних послова (1861 – 1867), за време владавине кнеза Михаила. Види: Радош Љушић, *Владе Србије*, Београд, 2005, 95 – 96 и 103 – 106.

²¹ Laurence Guynet, *наведено дело*, 60.

²² За политику Велике Британије према Србији и Балкану у Источном питању види: M.S. Anderson, *Great Britain and the Eastern Question 1774 – 1923: A Study in International Relation*, London 1966; Милош Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007; Александар Растовић, *Велика Британија и Србија 1878 – 1889*, Београд 2000; Пол Кенеди, *Успон и пад великих сила*, Подгорица 1999; Donald Quartet, *The Ottoman Empire 1700 – 1922*, Cambridge 2004; Laurence Guynet, *наведено дело*.

²³ Светоандрејска скупштина је заседала у периоду од 1858 до 1859. године, сменила је Александра Карађорђевића и поставила Милоша Обреновића за кнеза.

²⁴ Народна скупштина која се састала на Малу Госпојину 21. септембра 1859. године.

²⁵ Љубодраг П. Ристић, *наведено дело*, 157.

Кнежевине стабилну владу, него било ко од његових противника. Утицао је на Али пашу²⁶ и Фуад пашу²⁷ да наговоре султана да потврди Милоша као српског кнеза. Ово је за Булвера био дипломатски успех, јер је спречио да немири у српској кнежевини, у том тренутку, озбиљније уздрмају Османску царевину.²⁸

Кнез Милош је у Србији затекао на снази Устав из 1838. године, који је октроисала Порта, због кога је и напустио Србију, турске гарнизоне у царским градовима и Турке настањене у насељима поред градова. Због тога је Милош послао Порти посебну ноту, која је у Цариград стигла 10. марта 1859. То је био начин да се Порти саопшти да је у Кнежевини поново успостављен поредак који је владао пре него што је у Србији изабран кнез Александар Карађорђевић. Тај поредак представљао је враћање на идеје које су владале у време када је Милош био први пут на кнежевском престолу Србије, а које су сада великим делом модернизоване и прилагођене новом нараштају коме је припадао и будући кнез Михаило. Нота је садржавала упозорење Порти да је време њеног мешања у унутрашње послове Кнежевине завршено. Међутим пошто се турска влада и страна дипломатија у Цариграду нису слагале са садржајем ове ноте, она је тумачена на много једноставнији начин. Сматрало се да је Милош само захтевао успостављање наследности престола и да се Србији призна право да донесе сопствени Устав.²⁹

Представници великих сила у Цариграду морали су да се ослањају на извештаје из Београда да би донели свој суд о Милошевим захтевима. Почетком 1860. године британски конзул Фонбланк се разболео и изненада умро. Још за време његове тешке болести, британски амбасадор у Бечу, Августус Лофтус,³⁰ је, у договору са лордом Булвером, из Беча за Београд послао Булверовог нећака Литона,³¹ да преузме конзуларне

²⁶ Мехмед Емин Али Паша (1815 – 1871) турски државник, амбасадор у Великој Британији (1841 – 1844), министар спољних послова на Порти 1840, 1846, 1854, 1857 – 1858, 1861 – 1867; велики везир 1852, 1855, 1858 – 1859, 1858 – 1859, 1861 и 1867 – 1871; представник турске приликом потписивања Париског мира 1856. године

²⁷ Мехмед Фуад Паша (1814 – 1869) турски државник, велики везир 1861 – 1863, заједно са Али Пашом предводио танзиматске реформе у Турској које су завршене увођењем првог Устава у Турској 1876. године. Ове реформе биле су усмерене ка томе да изједначе права муслимана и хришћана у Османској империји.

²⁸ Laurence Guumer, *наведено дело*, 66 – 67.

²⁹ Јован Ристић, *Спољашњи односи Србије новијег времена I*, Београд 1887, 297 – 325.

³⁰ Lord Augustus Loftus (1817 – 1904) британски амасадор у Бечу 1858 – 1860.

³¹ Robert Bulwer – Litton – енглески државник и песник, лични секретар свог ујака Хенрија Булвера док је био британски посланик у САД – у; 1852. аташе у Фиренци,

дужности у Британском конзулату.³² Сматрали су да је положај конзула у Београду, у моменту када је постојала могућност смене власти, превише важан да би то место било остављено упражњено.³³ Један од првих Литонових извештаја из Београда садржи посебно занимљив податак да је Михаило обезбедио финансирање за сахрану конзула Фонбланка. Сахрани је у Београду присуствовао комплетан дипломатски кор и многе угледне српске личности.³⁴

Литон је својим извештајима доста допринео да лорд Булвер стекне јаснију представу о кнезу Милошу и о кнезу Михаилу. Свом задатку Литон је приступио прилично самоуверено, сматрајући да добро познаје политичку ситуацију у Србији, иако је тек био стигао у земљу. Донео је неке прилично слободне закључке о кнезу Милошу и о смени на престоу. Литон је уочио да је трговина била парализована и да је незадовољство било распрострањено широм земље. По њему, стање у Србији је било толико озбиљно, да је народ, незадовољан применом Устава из 1838, могао у Кнежевини да подигне револуцију ако кнез Милош ускоро не оде са власти, било због смрти или збацивања са престола. Што се тиче наследства престола, тврдио је да популарност Михаила Обреновића опада.³⁵

Без обзира на релативно лоше процене, неке од Литонових опаски биле су тачне. Уочио је да је српско јавно мњење било против Михаила Обреновића, између осталог и због тога што је био ожењен католичком принцезом, која по њиховом схватању није могла да буде српска кнегиња.³⁶

Литон је дошао до интересантног запажања да се у Србији могу уочити два тела у управи Кнежевином, која се ни по чему не могу изједначити – српски кнез и српски народ. Литон је разумео да је живот кнеза Милоша највећим делом историја српског народа. Што је кнез више

1854. у Паризу, 1856. у Хагу, 1858. у Петрограду, Цариграду и Бечу. Године 1860. генерални конзул у Београду. Због свог успеха у Београду постављен је за секретара британског посланства у Копенхагену; секретар амбасаде у Бечу 1872; британски посланик у Лисабону 1876; Генерални гувернер и вицeroј Индије 1876; 1887. амбасадор у Паризу.

³² Види: Љубодраг П.Ристић, *наведено дело*, 159 – 173.

³³ ФО 78, серија 1504, амбасадор Булвер лорду Раселу, Цариград 4. фебруара 1860.

³⁴ *Исто*, Литон амбасадору Булверу, Београд 14. фебруара 1860.

³⁵ *Исто*, Литон амбасадору Булверу, Београд 7. фебруара 1860.

³⁶ Види: Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд 1933, 147 – 151, 241 – 276; Љубодраг П. Ристић, *наведено дело*, 175 – 176.

стицао моћи и утицаја у односу на Порту, расла је и важност Кнежевине. За српски народ конзул Литон, међутим, каже: „But they may be led, or driven, like sheep by who ever will lead or drive them. The Russian government said to them “Submit to your Prince” and they submitted. The Russian government then said “Expel your Prince” and they expelled him.”³⁷ На овако једноставан начин Литон је приказао смену династија на српском престоу 1858. године. Сматрао је да Русија и даље има пресудан утицај у Србији.

После смене кнеза Александра Карађорђевића и повратка кнеза Милоша на српски престо Порта није хтела да се обавезује, признајући наследно право породици Обреновић. Нагласила је да ће признати било ког кнеза кога хоће српски народ, чиме је подвукла принцип изборности српских владара. Ако би Турска признала наследно право кнезу Михаилу, а опозиција у Србији истакла неког другог кандидата који би добио већину гласова, Порта би угрозила своја права сизерена. Дипломатски представници у Цариграду прихватили су овакво становиште Порте. Што се тиче самог Михаила Обреновића, Булвер је сматрао да његов избор за кнеза Србије није лош.³⁸

Литон је сугерисао амбасадору Булверу да би, с обзиром на нестабилну ситуацију у земљи, можда било паметније за Порту да призна кнеза Михаила за наследника престола у Србији још за живота кнеза Милоша. По Литоновом мишљењу, незадовољство које је владало у земљи показивало је тенденције да се прошири према целој породици Обреновић тако да би све већа непопуларност кнеза Милоша могла да угрози и владавину будућег кнеза Михаила.³⁹

Оваква оцена конзула Литона је поново била врло површна. Порта, а и остали представници великих сила, били су веома свесни чињенице да је, пред крај живота кнеза Милоша, много већи утицај у земљи имао кнез Михаило и да је опозиција владавини Обреновића у Србији била уперена директно против њега. Литон делимично и сам то увиђа у свом извештају када каже да се кнез Михаило никада није директно супротставио суровој владавини свога оца. Због тога га је опозиција у Србији оптуживала за велику слабост и жељу за влашћу. Литонов лични утисак,

³⁷ ФО 78, серија 1504 Литон амбасадору Булверу Београд 9. фебруар 1860; у преводу: „Али њих може да води, или управља са њима, као са овцама, било ко то жели. Руска влада им је наредила „Покорите се свом кнезу“ и они су се покорили. Руска влада им је рекла „Протерајте свог принца“ и они су га протерали.“

³⁸ ФО 78, серија 1503, амбасадор Булвер лорду Раселу, Цариград 31. јануар 1860,

³⁹ *Исто*, серија 1504, конзул Литон амбасадору Булверу, Београд 9. фебруара 1860.

који је стекао из разговора са кнезом Михаилом, говорио му је да су кнежеви инстинкти пуни нежности и човечности и да његово образовање и култура доприносе његовој непопуларности међу Србима. Литон је тачно уочио још једну кнежеву карактеристику – колико год да се трудио да истакне Михаилове, по западну дипломатију повољне особине, није могао да оспори кнежеву агресивност према Порти. Тачно је проценио жељу кнеза Михаила за уједињењем српских земаља и стварањем балканског савеза. Сматрао је да ту тенденцију кнеза Михаила подстиче Русија, а није разумео да тај став потиче од пољске емиграције и покрета у хотелу Ламберт у Паризу који је предводио Адам Чарторијски.⁴⁰ Пољаци у емиграцији су се такође борили против растуће моћи Руске царевине. Британске дипломате су морале да се суоче са чињеницом да је турска власт у српској кнежевини била неопозиво ослабљена и да није било могуће поново је ојачати.⁴¹

Извештавајући из Београда о томе, Литон је Булверу напоменуо да је од француског посланика чуо да је мешање Русије у Србији било уперено ка стварању неповерења између Француске и Велике Британије на истоку, у намери да се представи погрешна слика да је дошло до усклађивања гледишта између Париза и Петрограда.⁴² Ово показује да европска дипломатија није разматрала смену на српском престолу само као балканску кризу која је могла да угрози Турску царевину, већ и као потенцијалну опасност за поремећај равнотеже успостављене између великих сила по завршетку Кримског рата.

Из Булверовог извештаја лорду Раселу⁴³ може се видети да је био задовољан проценама и закључцима које је Литон донео о Србији. Булвер је истакао да се јавно мњење у Србији непрестано мења. Овакво обраћање пажње британских дипломата на мишљење и ставове српског народа, веома је разумљиво када се узме у обзир колико је британско јавно мњење могло да утиче на државну и спољну политику Британске краљевине. Булвер је српски народ приказао као променљив и несталан. Сваки владар у Србији који је показао и мало ентузијазма и енергије, на крају је изгубио

⁴⁰ Види: Јелена Пауновић – Штерменски, *David Urquhart and the Links of Serbia with Polish Emigration*, Београдски историјски гласник 1, Београд 2010, 121 – 136.

⁴¹ ФО 78, серија 1504, Литон амбасадору Булверу, Београд 14. фебруара 1860.

⁴² Laurence Guumer, *наведено дело*, 106.

⁴³ Лорд Расел (1772 – 1878) је био члан британске политичке партије виговца, сматра се либералним политичарем. Био је британски премијер у два наврата од 1846. до 1852. године и у периоду од 1865. до 1866. године. На дужности министра спољних послова Велике Британије био је од 1859. до 1865. године.

своје место. Сва амбиција народа у држави била је уперена ка збацивању ауторитета особе која је управљала Кнежевином. При томе народ није био способан да остане уједињен и да подржи власт следеће особе коју су довели на власт. У свом извештају из 1859. године, пошто је Милош био поново изабран за кнеза, Булвер наводи следеће: „The idols of popular favor are usually broken by the same hands which set them up. Milosh is not the man of capacity and his prestige will begin to disappear – at list this is probable from the moment he begins to reign.“ Булвер даље наставља „Serbia, in fact, contains within it none of those elements which confine and steady man’s minds in a certain direction. There are no solid ideas, no prevailing or long – settled institutions; there is no powerful nobility, no wealthy clergy, and no historical respect for certain families or names.“⁴⁴ Дакле, иако је став српске историографије⁴⁵ да је Србија на почетку Михаилове владавине већ имала основне државне институције и грађанско друштво у развоју, водећи британски дипломата у Османској империји је Кнежвину видео само као вазално сељачко друштво.

Булвер истиче да се власт у земљи одржавала искључиво силом оружја и да је сваки кнез који се налазио на власти био принуђен да тражи подршку ван Кнежевине. Пошто се и Порта непрестано налазила под утицајем неке стране владе, српски владари су имали потребу да се, у борби против Турака, ослоне на неку моћнију силу. Булвер је уочио да су то најчешће биле или Аустрија или Русија, која је, у Србији, увек виђена као најомиљенији заштитник. Када се Милош вратио на престо, он се ослањао највише на своју популарност у народу. Међутим, његове деспотске особине су допринеле да та популарност опадне, па чак и нестане. Он се и даље залагао за ослобађање словенских и хришћанских поданика Турске. Ово је била заједничка тенденција спољне политике остарелог кнеза и наследника Михаила. Булвер је сматрао да је Милош у томе имао подршку Русије којој је одговарало да се Османско царство

⁴⁴ ФО 78, серија 1504, амбасадор Булвер лорду Раселу, Цариград 25. фебруара 1860; у преводу: „Народне идоле обично сруше исте руке које су их поставиле. Милош више нема унутрашњу снагу и његов углед ће почети да нестаје – сада када је почео да влада. Србија, у ствари у себи не садржи ни један од елемената који би могао да усмери интелект људи у једном одређеном правцу. Нема јаких идеја, устаљених владајућих институција. Кнежевина не поседује снажно племство, богато свештенство, нити историјско поштовање према неким породицама и именима.“

⁴⁵ Види: Слободан Јовановић, *наведено дело*; Радош Љушић, *Историја српске државности 2*, Нови Сад, 2001.

стално осећа угрожено. Булвер је саветовао Порти да се што мање меша у унутрашње ствари Кнежевине и у непрестане страначке сукобе. На тај начин Срби би можда почели да је гледају као непристрасног посматрача њихових међусобних борби и самим тим као пријатељског чувара њихове националне независности. Као искуснији дипломата од Литона, Булвер је уочио већ поменуто чињеницу, да је Порта изгубила контролу у Србији.

Такође, уочио је и специфичност ситуације у Србији. Кнез Милош је већ био у годинама и сву власт је у својим рукама држао Михаило Обреновић. Што се тиче Устава из 1838. године, који је Турска признавала као основни предуслов за постојање власти у Србији, он се у том моменту смене власти између младог и старог кнеза није ни примећивао у потпуности, нити је укинут. Булвер је сматрао да питање наслеђа престола није тако озбиљно као што се сматрало у Европи.⁴⁶ Амбасадор је истакао да, све док је Устав из 1838. на снази и док га све велике силе и султанова влада подржавају, кнезу Михаилу ће бити лакше да на основу поменутог Устава управља државом. Булвер је искрено признао да је кнез Михаило имао разлога да посумња да ће Порта бити непријатељски расположена према његовом наследству престола, али је и проценио да је то био основни разлог што кнез у Србији подстиче негативна осећања према Порти. Ова пропаганда је имала национални карактер тако да су и стране које су биле против кнеза Михаила, морале да подрже његове ставове. Кнез Михаило је у датом моменту ипак био адекватан и најпопуларнији наследник кнежевског престола у Србији.⁴⁷

Булвер је сматрао да не треба придавати превише пажње претпоставци да је кнез Михаило показао наклоност према Русији и да ужива њену подршку. Амбасадор је тврдио да се људски ставови према оваквим политичким питањима мењају заједно са променом позиција. Није било чудно да се владар који је достигао одређени владарски положај уз помоћ једне силе, ускоро нађе са том силом у сукобу и буде принуђен да затражи заштиту од друге силе. Овде Булвер очигледно алудира на могућност да се Михаило одрекне руске помоћи и приклони се некој другој великој сили. Најпре је очекивао да ће кнез признати сизеренску власт Порте и њену заштиту, па самим тим и прихватити утицај Велике Британије. За Велику Британију је било најважније да се у међусобним односима између Србије и Турског царства очува достојанство и сигурност Порте. Да би се овај циљ Велике Британије остварио, било је потребно да Србија

⁴⁶ Види: Љубодраг П. Ристић, *наведено дело*, 178.

⁴⁷ ФО 78, серија 1504, амбасадор Булвер лорду Раселу, Цариград 25. фебруара 1860.

остане у оквирима Османске империје како би се заштитила од спољног непријатеља, а Турска је требало да се придржава система немешања у унутрашње ствари Србије.⁴⁸

Булвер је на основу Литононовог извештаја о кнезу Михаилу, закључио да кнез не само да није показивао велику наклоност према Турској, већ се према њој понашао агресивно. Имао је не тако прикривени план да у потпуности уклони Турке из Кнежевине. Био је непријатељски расположен према влади у Цариграду. Врло отворено, Булвер је признао да он у том тренутку, да је Порта била потпуно слободна да наименује кнеза, не би препоручио Михаила Обреновића. Ако би му Порта, ипак, признала наследност престола тиме би вероватно добила на популарности у Кнежевини. Булвер даље каже: „But looking at his natural and acquired qualities and above all at his present position, I think it her policy not to irritate, and if possible, to conciliate him.“ Дакле, препоручио је Порти да заузме помирљив став, уз услов да кнез мора да учини неки позитиван корак који би умирио Порту, на пример да посети Цариград.⁴⁹

Пре свог дефинитивног одласка из Београда Литон је Булверу послао свој коначни извештај о Србији. Осврнуо се на будућу владавину кнеза Михаила, сматрајући да кнез треба да занемари своје националне тенденције и своје амбиције ка стварању „панславистичке царевине“. Чинило му се да главни циљ којем је требало да теже сви они који су били заинтересовани за добробит Кнежевине, треба да буде развој индустрије и образовања, повећање капитала и његов обрт, искоришћавање материјалних ресурса и постепено формирање образоване и богате елите која би у будућности (у том моменту далекој) могла да послужи као основ за стварање независне власти и државних институција. Требало је поставити темеље да српско друштво постане успешно и мирољубиво.⁵⁰

Под управом кнеза какав је био кнез Милош није могло, сматрао је Литон, ништа слично да се очекује. Његов карактер није био у сагласности са временом у коме је живео. Међутим, кнез Михаило је показивао другачије карактеристике, показивао је наклоност ка претходно наведеним циљевима, био је разуман и просвећен, али је такође у себи имао много тврдоглавости и самосталности што би могло много да му

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ ФО 78, серија 1504, амбасадор Булвер Лорду Раселу, 28. фебруара 1860; у преводу „Посматрајући његове урођене особине и васпитање, а пре свега његову садашњу позицију, мислим да је у њеном (турском) интересу да га не изазива, и ако је могуће, да према њему заузме помирљив став.“

⁵⁰ Исто, серија 1505, Литон амбасадору Булверу, 19. март 1860.

нашкоди, поготову ако буде имао погрешног саветодавца који би подгревао његове амбиције.⁵¹

Почетком 1860. године Русија је подржала Милошев захтев за признавање наследног права на престо кнезу Михаилу. Препоручила је и Порти и гарантним силама да учине исто. Порта је, као и до тада, одбијала да призна наследно право кнезу Михаилу. Булвер је у том моменту предложио компромис – да се Порта једном нотом, упућеном гарантним силама, обавезе да ће признати кнеза Михаила, кад он преузме власт, и да иста упутства проследи београдском паши.⁵²

За Обреновиће ово није било довољно. Кнез Милош је одлучио да марта 1860. године и формално пошаље депутацију у Цариград која је добила задатак да реши три кључна питања српско-турских односа: повратак наследства престола, суспензија Хатишерифа из 1838. године и доношење новог Устава и иселјавање турског становништва из Србије. У овој депутацији налазили су се кнежев представник и министар спољних послова Цветко Рајовић⁵³ и члан државног савета Јован Павловић.⁵⁴ Секретар депутације био је Јован Ристић, тада начелник у Министарству унутрашњих послова Србије. У депутацији се налазио и Милан Петронијевић,⁵⁵ српски заступник у Цариграду. У Србији су се надали да ће Порта поштовати одлуке Светоандрејске и Малогоспојинске скупштине на којима је кнез Михаило у Србији признат за наследног кнеза Србије.⁵⁶

Порта од почетка није одобравала Милошеву одлуку да пошаље делегацију у Цариград и већ је била незадовољна кнежевим пркосним држањем, упадима чета из Србије на турску територију и инцидентима са муслиманима у српским варошима.⁵⁷

⁵¹ Исто.

⁵² Јован Ристић, *наведено дело*, 342; Љ. П. Ристић, *наведено дело*, 164.

⁵³ Цветко Рајовић (1793 – 1873) секретар кнежеве канцеларије 1828 – 1831; државни саветник 1835. и поново 1838. године; кнежев ађутант 1837. године; министар унутрашњих дела 1840 – 1842; председник Касационог суда 1857. Кнежев представник и министар иностраних дела 1859 – 1860, председник Државног савета до 1869. године.

⁵⁴ Павловић Јован, (1804 – 1861) шабачки прота и писац.

⁵⁵ Милан Петронијевић (1831 – 1914), син Аврама Петронијевића, заступник председника министарског савета, кнежевски и краљевски посланик у Цариграду и Берлину.

⁵⁶ Прокламација од стране скупштине свему народу српском 23. децембар 1859, *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије XI (1858)*, 165 – 167, Закон о кнежевско – српског престола 2. новембар 1859, *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије XII (1859)*, 66 – 70; Јован Ристић, *наведено дело*, 345.

⁵⁷ Гргур Јакшић, Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, Београд 1963, 47 – 48.

Булвер није имао никаквих приговора на Милошеву одлуку да пошаље посланство у Цариград. Није нашао никакве замерке на Милошево писмо Порти којим ју је обавештавао о доласку делегације у Цариград.⁵⁸ Сматрао је да је то мудар и веома промишљен потез. Међутим, док се делегација налазила у Цариграду, пронели су се гласови да је кнез Милош озбиљно болестан и на самрти.

На депутацију се у Цариграду гледало као на Милошеве људе, који су преносили његове захтеве, али они су доказивали да су они гласници целог српског народа и посредници између султана и Кнежевине. Порта, међутим, није била предусретљива према српским захтевима и тврдила је да се у Србији шири немир који није постојао за време владавине кнеза Александра Карађорђевића. Посебно је замерано Србији што прима избеглице из других хришћанских области под турском влашћу.⁵⁹

Конзула Литона је у Београду заменио Лонгворт, који је у Цариград послао извештај да, иако су Срби на површини покушавали да започну преговоре са Портом, истовремено су постављали војне пунктове на граници са Турском. Булвер је, посумњао у ове Лонгвортове вести јер би овим потезом кнез Милош угрозио све привилегије које су му до тада признате.⁶⁰

Од свих дипломатских представника у Цариграду Булвер је, у овом периоду, као представник британске дипломатије имао највећи утицај на Порти, самим тим и највећи утицај и на судбину српског посланстава. Амбасадор Булвер није сматрао оправданим српски захтев за остварење наследног права кнежевског достојанства у породици Обреновић, објашњавајући то тиме што је Србија већ имала то право, па није умела да га очува. Сматрао је да је беспотребно признавање кнеза Михаила за наследног кнеза када он сам није имао наследнике. Није подржао српски захтев за изменама Устава. У Уставу из 1838. године највећу сметњу кнезу правила је установа доживотних саветника који су ограничавали власт кнеза. Кнез је желео њено укидање. Булвер је сматрао да је Државни савет, или нека слична установа, неопходна управо да би се оспорила апсолутистичка власт кнеза. Кривица саветника могла је да се докаже само пред судом у Цариграду.⁶¹

Из овог се може уочити као се променио став Велике Британије према Србији од тридесетих до шездесетих година 19. века. Приликом

⁵⁸ ФО 78, серија 1505, амбасадор Булвер лорду Раселу, 7. марта 1860.

⁵⁹ Јован Ристић, *наведено дело*, 346 – 366.

⁶⁰ ФО 78, серија 1505, амбасадор Булвер лорду Раселу, 14. марта 1860.

⁶¹ Јован Ристић, *наведено дело*, 366 - 369.

доношења Устава из 1838. године једина тенденција Велике Британије била је да се умањи руски утицај. Већ шездесетих година британска дипломатија је уочила напредак и потенцијал Кнежевине Србије који је угрожавао опстанак Османског царства, па је желела да се задржи утицај на напредног кнеза. Иако су српски захтеви истакнути у време живота старог кнеза, Британија је била свесна да ће кнез Михаило убрзо преузети власт и још агресивније захтевати остварење српских права. Због тога се залагала за опстанак Државног савета што би онда и самој Британији дало могућност да утиче на кнеза. Успех депутације такође је зависио од подршке руске дипломатије. Кнез Лобанов,⁶² млади руски дипломата и посланик у Цариграду, подржао је захтеве српске депутације. Сматрао је да захтеви не вређају Порту и не понижавају Србију. Ипак, није био задовољан захтевом који се тицао новог самосталног Устава. Истакао је да Србима не смета цео Устав него само члан 17. који се тицао кривичне одговорности саветника. Врло је разумљиво да су Руси и даље подржавали опстанак Устава из 1838. и члана 17. јер су сами и допринели да он буде укључен у поменути Устав. Српска депутација и њени захтеви чинили су сметњу руској дипломатији пошто је она почевши од 1860. године тек почела да се опоравља од последица пораза у Кримском рату 1853 – 1856. године и покушавала је да постепено поврати изгубљени утицај. Српски захтеви могли су да покажу да Русија није имала довољно моћи у Турској да би допринела да српски захтеви буду испуњени.⁶³

Насупрот руском ставу, британска дипломатија је била само заинтересована да заштити турске интересе. Осим тога, основни британски напори су били усмерени ка томе да британском јавном мњењу покажу да помажу царевини која се реформише, а не реакционарном сизерену. Сматрали су да никада неће бити у британском интересу да подржи насилну поделу Турске империје. Ипак Велика Британија је временом постала спремна да прихвати независност словенских народа у власти Турске када они достигну, по британским мерилима, довољно висок степен државног и економског развоја.⁶⁴

Порта током преговора није прихватила српске захтеве. Турски представници су истицали да су Срби сами криви што су сменом дина-

⁶² Алексеј Лобанов Ростовски (1824 – 1896), руски државник, ушао у дипломатску службу са 20 година, руски посланик у Цариграду (1858 – 1859, 1859 – 1863); амбасадор у Цариграду 1878, Лондону 1879, Бечу 1882, министар спољних послова 1895 за владе цара Николе II.

⁶³ Јован Ристић, *наведено дело*, 372 – 380; Љубодраг П. Ристић, *наведено дело*, 169 – 170.

⁶⁴ Laurence Guynet, *наведено дело*, 137.

стије Обреновић 1842. године изгубили наследно право. Србија је имала право да одабере оног кнеза кога је желела, али Порта није хтела да призна могућност постојања наследне династије у Србији. Порта је оспорила питање наслеђа престола, као и амбасадор Булвер, због тога што кнез Михаило није имао своје потомке. Турци су, на основу, тога сматрали да ће се лоза Обреновића после кнеза Михаила угасити. Што се тиче исељења Турака из Србије, Порта је прихватала исељење Турака из малог броја места где је још било Турака ван тврђава и из утврђених градова Соко и Ужице, али не из Београдске тврђаве, што Срби нису могли да прихвате. Турска такође није одобрила измене Устава из 1838. и делегација је, по савету кнеза Милоша, прекинула преговоре.⁶⁵

Портин министар спољних послова Али Паша није био задовољан прекидом разговора између Порте и Србије, као и већина посланика великих сила у Цариграду. Дипломатски представници великих сила су осудили одлуку кнеза Милоша о прекиду разговора и одлазак депутације из Цариграда, августа 1860. Тиме је Србија успела, да у том тренутку, окрене против себе целу европску дипломатију која је своју пуну подршку пружила Порти да би спречили отворен сукоб између Кнежевине и Турске. У том тренутку ни једна сила није имала интереса да се отвара Источно питање.⁶⁶

Дипломате у Цариграду прецениле су важност Милошевих захтева. Као што је већ речено, кнез Милош, приликом свог другог доласка на власт, није променио своју спољну политику према Турској. „Он је и за време своје друге владавине, стајао у кругу оних истих политичких идеја и планова, у којима је живео и радио и за прве своје владавине: да Србију очисти од Турака, да јој сам даје уређење, како налази за најбоље и да својој породици осигура кнежевски престо. Преко тих граница нису тежње Милошеве прелазиле другачије већ као жеље, које је он са свима другима Србима делио.“⁶⁷

Здравље седамдесетшестогодишњег кнеза Милоша се нагло погоршало током лета 1860. године. По повратку делегације из Цариграда више није могао да комуницира са њеним члановима. Умро је 26. септембра 1860. године, на Крстовдан.⁶⁸

⁶⁵ Љубодраг П. Ристић, *наведено дело*, 163 – 167.

⁶⁶ Јован Ристић, *наведено дело*, 432 – 444;

⁶⁷ *Исто*, 444. Прокламација кнеза Михаила, Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије XIII (1860), 145 – 147.

⁶⁸ *Исто*, 446 – 447.

Иако је кнез Милош преминуо, интересовање британске дипломатије за његову личност није ослабило. Посматрали су га као чиниоца који је годинама утицао на ситуацију у Турском царству и на развој Источног питања, па је амбасадор Булвер сматрао да је потребно да направи скицу Милошевог живота и карактера. Поменути кратак опис Милошевог живота је извештај о краткој и упрошћеној историји Србије на једанаест страна. Помиње се све од Првог и Другог српског устанка, Сретењског устава 1835. и Устава 1838. године, династијске смене 1842 – 1843. године, поновног Милошевог повратка на власт 1858. и смрти у седамдесет и шестој години живота. „He was coarse in his appearance and manners but thus illiterate, he had considerable and exuberant intelligence and extraordinary memory; great strength of character, and energy that never flagged. His morality was not of high standard. Indeed, he seems openly to have outraged both private and public decency. Still it can not be denied that he did much for Servia, and possessed in high degree these qualities best adopted to the government of rude but rigorous people.“⁶⁹

***Кнез Михаило, Србија и Турска
у очима британске дипломатије***

Анализирајући смену на престолу Србије, тј. другу владавину кнеза Милоша 1858 – 1860. Лонгворт је исправно установио, да су се кнез Милош и кнез Михаило од свог повратка у Србију највише трудили да поново успоставе своју власт и ауторитет трудећи се да остваре наследно право у својој породици. Милош је настојао да обезбеди себи богатство и независан положај за своју земљу, али Михаилове амбиције су биле много веће. Он није желео само независну Кнежевину, већ је хтео да створи „панславистичку царевину“. Конзул Лонгворт је отишао тако далеко у да је тврдио да је Михаилов брак са књегињом Јулијом Хуњићи био склопљен са намером да се и будућа независна Мађарска укључи у поменуто „панславистичку царевину“ тј. балкански савез. Ипак, зане-

⁶⁹ ФО, серија 1513, амбасадор Булвер лорду Раселу Цариград, 12. новембра 1860; у преводу: „Био је оштрих црта лица, грубог понашања и неписмен, имао је знатну оштру интелигенцију и изузетно памћење; велику јачину карактера и неисцрпну енергију. Његова моралност није била на завидном нивоу. У ствари, изгледа да је он отворено повредио и јавну и приватну пристojност. Ипак, не може се порећи да је много учинио за Србију, и да је поседовао у великој мери квалитете потребне за владавину примитивним али суровим народом.

маривши поменуте амбиције, Лонгворт тачно закључује да су тадашње кључне „освајачке“ тенденције кнеза Михаила биле уперене ка северним деловима Турске царевине – Босни и Херцеговини и Бугарској, где су живели људи исте вере и сродне нације као и Срби. Конзул није имао лепо мишљење о српском народу: „They are a nation of shepherds and swineherds; the stage of human progress, the transition from which to one more advanced is of all the most difficult: they prefer a life of sloth and intemperance in their native forests to the civilization which might result from improved industry and intelligence: the country therefore is destitute of resources: and without revenue and organization civil or military to speak of, it is not easy to see how they are to take the lead in civilizing and organizing the neighboring provinces.“⁷⁰ Овакво сељачко друштво, мислио је Лонгворт, није могло да предводи околне народе ка независности. Водећи образовани људи у земљи, као што је био Гарашанин, били су свесни ове чињенице. Знали су каквог су се задатка прихватили, били су упознати са природним потенцијалом своје земље, њеном политичком ситуацијом и сигурношћу коју је Кнежевина поседовала под сизеренством Порте и гаранцијом великих сила. Ако би ушли у сукоб са Турском, много би изгубили, а добили би мало. Лонгворт закључује да је и кнез Михаило био свестан поменутих чињеница. Кнез није желео да уђе у отворени сукоб већ се, заузимајући претећи став према Порти, трудио да извуче сваку могућу предност за Србију.⁷¹

Кнез Михаило није крио своју „мржњу“ према свему што је турско. Пре свог ступања на власт, Михаило Обреновић је посетио Лондон и Париз почетком 1859. године, са намером да учврсти своје позиције. Током тих посета и разговора са британским и француским државницима посебно је истицао, као и доцније Лонгврту, прогон своје породице од стране Турака уочи свргавања с престола 1842. године. Када је кнез Михаило и званично дошао на власт, Лонгворт наглашава да је само изгледало да се кнез одрекао својих амбиција да заснује „панславистичку царевину“. Српски владар је наглашавао београдском паши да сматра да

⁷⁰ ФО, серија 1514, Лонгворт лорду Џону Раселу 24. август 1860; у преводу: „Они су народ свињара и чобана; налазе се на степену људског развоја у коме је прелаз са овог нивоа на следећи виши, веома, тежак; више воле живот пун лењости и неумерености у својим родним шумама него цивилизацију која би могла да се достигне побољшањем индустрије и образовања; земља је због тога ускраћена у потенцијалу; и без прихода и цивилне и војне организације о којој се може говорити, није лако видети како је могуће да они заузму водеће место у цивилизовању и организовању суседних провинција.“

⁷¹ ФО, серија 1514, Лонгворт лорду Џону Раселу, 24. август 1860.

је будућност Кнежевине била нераскидиво везана са Османским царством. Београдски паша је са друге стране изјављивао да је Србија, неспорно, провинција Турског царства и да ни у ком случају не сме да пружа уточиште хришћанским избеглицама из других области царства. Из овога се може разумети политика коју је прикривено спроводио кнез Михаило: са једне стране је београдском паши говорио оно што су турске власти желеле да чују, а са друге стране је, прихватајући избеглице, показивао да је Србија центар окупљања за балканске хришћане. Лонгворт је сматрао да ће овакве тенденције на крају присилити Михаила да прихвати планове Русије, јер је она тежила истом циљу. Кнез је, међутим, подржавао руске тенденције само због тога што је веровао да ће Србија од тога имати користи.⁷²

Лонгворт је истакао да се кнеза Михаила у моменту преузимања власти, обичан Србин није ни бојао нити га је волео. Кнез је дугогодишњим боравком у иностранству стекао профијеност која га није припремила на груб начин живота који је постојао у Србији, није научио да буде непосредан у опхођењу са народом у Србији као његов отац. Лонгворт је на крају извештаја погрешно проценио будућност кнеза Михаила. Сматрао је да се кнез Михаило неће дуго задржати на власти и да ће због неповољног положаја ускоро бити принуђен да абдицира, као што је већ раније и учинио.⁷³

Народ у Кнежевини је у најмању руку био зачуђен појавом европеизираниог владара. Иако је кнез Михаило отворено показао да прихвата и наставља све националне тенденције које је садржавала и владавина кнеза Милоша, својим затвореним и гордим понашањем је на неки начин одбијао српски народ од себе.⁷⁴

Чим је кнез Михаило после смрти свога оца и званично преузео власт у Србији, објавио је своје наследно право на престо и захтевао од Порте да му то право и формално призна. Послао је краљици Викторији⁷⁵ и свим осталим владарима у државама гарантних сила циркуларно писмо о свом преузимању наследне власти у Кнежевини.⁷⁶ Амбасадор Булвер је саветовао Лонгворта да кнезу Михаилу препоручи да дође у Цариград на поклоњење султану, што кнез није прихватио.⁷⁷

⁷² Исто.

⁷³ Исто; Љубодраг П. Ристић, *наведено дело*, 176.

⁷⁴ Гргур Јакшић, Војислав Ј. Вучковић, *наведено дело*, 50.

⁷⁵ Краљица Викторија (1819 – 1901) краљица Велике Британије и Уједињеног краљевства и Ирске од 1837. године до смрти.

⁷⁶ ФО 78, серија 1514, конзул Лонгворт Џону Раселу, 14. септембра 1860. године; Љубодраг П. Ристић, *наведено дело*, 177;

⁷⁷ ФО 78 серија 1512, амбасадор Булвер Лорду Џону Раселу, 31. септембра 1860.

Британци су сматрали да кнез Михаило треба да заузме исти помирљиви став према Порти као и кнез Куза⁷⁸, владар Влашке и Молдавије. Михаило је јасно показивао да није имао ни најмању намеру да призна једнак положај који је Porta приписивала Влашкој, Молдавији и Србији. Понашао се као да Србија има већи степен независности. Иако је Лонгворт имао инструкције да покуша да утиче на кнеза Михаила да измени овакве ставове, отворено је признавао да нема никаквог значајног утицаја на новог српског владара.⁷⁹

Док се кнез Милош трудио да обезбеди наследно право за своју породицу, кнез Михаило је то питање сматрао решеним, једним специјалним државним законом. Није се обзирао на то што му то право није признала Porta или европска дипломатија. Унутрашње уређење земље је такође организовао путем специјалних закона, не обазујући се на одредбе Устава из 1838. године. За кнеза је најважније питање било иселење Турака из Србије и избацивање турских војних посада из Србије.⁸⁰

Амбасадор Булвер је покушавао да процени колико ће смена на власти утицати на положај Србије у односу на Источно питање. Установио је да кнез Михаило има сопствене погледе на које није било лако утицати. Булвер је мислио да су кнежеве намере све у свему добре, али да је уображен и амбициозан. Ипак, сматрао је да поседује чврст карактер и вољу потребну да управља својим непослушним народом.⁸¹

Лонгворт је, из разговора са кнезом, ускоро постао уверен да он нема много вере, без обзира на своје изјаве, у опстанак Османског царства. Амбасадор Булвер је, међутим, у својим упутствима конзулу Лонгврту, истакао да му је изгледало да је кнез Михаило спреман да на разумним основама добро влада Србијом. Булвер је лично веома поштовао кнеза Михаила и сматрао га великим господином.⁸²

Без обзира на то што се нису слагали са политиком Обреновића и развојем самосталности Кнежевине, која је заиста угрожавала целовитост

⁷⁸ Александар Џон Куза (1820 – 1873) молдавски политичар рођен у Румунији, први кнез који је владао Уједињеним краљевством Влашке и Молдавије 1859 – 1866. Османска империја је признавала уједињење Влашке и Молдавије само док је кнез Куза био на власти.

⁷⁹ ФО 78, серија 1512, амбасадор Булвер Лорду Џону Раселу, 16. новембар 1860.

⁸⁰ Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена 2*, Београд 1887, 4; Љубодраг П. Ристић, *наведено дело*, 179 – 180; ФО серија 1514, конзул Лонгворт Џону Раселу 28. септембра; 1. октобра 1860. године

⁸¹ ФО серија 1512, амбасадор Булвер лорду Раселу, Цариград 12. новембра 1860.

⁸² ФО, серија 1512, амбасадор Булвер конзулу Лонгврту, Цариград 21. октобар 1860.

Османске империје, британске дипломате на Истоку нису могле да занемаре значај Србије и њен примарни положај на Балкану.

Већ крајем новембра 1860. године кнез Михаило је послао Јована Мариновића⁸³ у Петроград у тајну мисију, а министра спољних послова Филипа Христића⁸⁴ у Беч ради признавања наследног права на престо Србије.⁸⁵ У ствари, ова дипломатска акција је била уперена ка покретању питања о исељењу турског цивилног становништва из вароши око тврђава и промени Устава. Иако је Велика Британија пружила своју подршку борби за независност Италије, која се одвијала у овом периоду, у Србији су били свесни да на Балкану слична акција не би наишла на исто одобравање. У спољнополитичкој оријентацији Велике Британије постојало је једно схватање национализма у традиционалној Европи, тј. италијанског, немачког или мађарског национализма, а друго схватање балканског, тј. српског, румунског или бугарског национализма. Европски национализам био је „просвећен“, напредан, са развијеним државним институцијама, изграђеном железницом, трговином и банкарством. Балкански национализам није поседовао ништа од тога и базирао се само на романтичарским идејама простог народа, жељног живота у јединственој држави која би им омогућила да остваре своју идеју о заједништву.⁸⁶ Британија је одбијала сваку подршку независности Србије јер је сматрала да би у том случају у Кнежевини била успостављена руска доминација.⁸⁷

Иако се у извештајима британских дипломата јасно наглашава опасност коју кнез Михаило представља за опстанак Турске царевине,

⁸³ Јован Мариновић (1821 – 1893) српски политичар и дипломата, министар финансија 1856 – 1858, председник Државног савета 1861 – 1863, председник владе 1873 – 1874, српски посланик у Паризу 1879 – 1889. Види: Гргур Јакшић, Војислав Ј. Вучковић, *наведено дело*, 52 – 59.

⁸⁴ Филип Христић (1819 – 1905) српски дипломата и политичар, комесар Дунавске комисије 1858, лични секретар кнеза Милоша 1858 – 1860. Председник прве владе кнеза Михаила 1860 – 1861. Учествује у мисији, после бомбардовања Београда 1862. године, са кнегињим Јулијом у Великој Британији 1863. године; српски капућехаја у Цариграду 1871 – 1873. Министар просвете од 1873. до 1874; српски посланик у Цариграду 1877. до 1880; посланик у Бечу 1881 – 1883, у Лондону 1884 -1885; гувернер Народне банке Србије 1885 – 1890. У наведеној књизи Гргура Јакшића и Војислава Ј. Вучковића не помиње се Филип Христић, већ само Јован Мариновић.

⁸⁵ ФО, серија 1513, амбасадор Булвер лорду Раселу, Цариград 30. новембар 1860; Љ.П. Ристић, *наведено дело*, 180 – 182.

⁸⁶ Laurence Guumer, *наведено дело*, 185 – 215.

⁸⁷ Гргур Јакшић, Војислав Ј. Вучковић, *наведено дело*, 52 – 59.

такође се могу наћи и позитивне оцене образованог српског владара. Оваква запажања поклапају се са гледиштима кнежевих савременика у Србији.⁸⁸ „Није то више био млади Михаило од прве владавине своје (1842); сад је сваки пред собом гледао човека свршена, искуством егзила сазрела, светски образована, у народним предањима очврсла, иако на пољу унутрашњих односа не мало задахнута доста крутим аристократизмом.“⁸⁹

Из извештаја британског амбасадора Булвера из Цариграда 1860. године и британских конзула Литона и Лонгворта из Београда, јасно се може видети да је кнез Михаило, већ на почетку своје владавине јасно показао представницима гарантних сила да неће трпети ничије мешање, па ни Велике Британије, у државну политику Србије. Није се обазирао на напоре британске спољне политике да утичу на Србију, тј. да тадашњи свој пресудни утицај у Цариграду прошире и на Београд. Без обзира на то што је Булвер мислио да има утицаја на српског кнеза, убеђујући га да је за Србију неопходно да очува целовитост Османске империје, Михаило није одступао од основног правца своје спољне политике – да доведе Србију до независности и заснује савез балканских држава. Овакав Михаилов став је касније довео до тога да је главни противник Србије и бранилац Турске приликом бомбардовања Београда 1862. године била управо Велика Британија. Михаило је морао још доста пута током своје владавине да се потруди да задобије наклоност Енглеске, као једне од најутуцајнијих великих сила.

⁸⁸ Види: Јован Ристић, *наведено дело*; Р 373/ 1 – 7, Филип Христић, *Моје детињство и прво школовање*, Рукописно одељење Народне библиотеке.

⁸⁹ Ј. Ристић, *наведено дело*, 5 – 6.

Jelena Paunović-Štermenski

**TWO SERBIAN PRINCE, FATHER AND SON –
PICTURES FROM THE BRITISH DIPLOMATIC REPORT**

Summary

The aim of this article is to describe the way the British diplomacy viewed the Serbian Princes Milosh and Michael Obrenovic at the time of change at the Serbian throne in 1860. Britain first tried to establish consular relations with Serbia in 1828. The first British consul in Serbia was George Lloyd Hodges 1837 – 1838. His mission was not a success. Britain tried to influence the 1838 Serbian constitution but they failed. The Russian influence was deciding and the institution of the State Council was established. The institution was able to maintain control over the Serbian Prince. After that Milosh Obrenovic (1829 – 1839) left Serbia. He was succeeded by his son Milan and after Milan's death by Prince Michael (1839 – 1842). When the British Consulate was set up again in 1842, the British consuls in Serbia had less influence in the Principality than Austrian or Russian representatives. After a short reign of Prince Alexander Karadjordjevic (1842 – 1858), Prince Milosh Obrenovic, was elected again in Serbia. Prince Michael was named as his successor. The British had decisive influence in Turkey after the Crimean war and they tried to implement it in Serbia. The British ambassador at Constantinople had a crucial effect on the British foreign policy towards Serbia. In 1858 the ambassador was Sir Henry Bulwer.

The first aim of Milosh and Michael Obrenovic was to secure their hereditary power in Principality and to change the 1838 Constitution. The Porte and the great powers refused to grant them these requests. They only recognized Obrenovic's electoral rights. Prince Milosh died in 1860 and Michael Obrenovic became the Serbian Prince. The change at the Serbian throne presented a need for the British diplomats to study their personalities. This article is trying to show what personal characteristics of the two princes were observed by the British. It is a try to show the challenge that ambassador Bulwer faced against Michael Obrenovic and the goals of his foreign policy. Michael proclaimed himself a hereditary ruler, continued to rule Serbia with no regard for the 1838 Constitution and continued his attempts to create Balkan union directed against Ottoman Empire. His main objective was to expel the Turks from Serbian towns. British policy had no effect on his plans. Great Britain never supported Serbian and other Balkan nationalisms.

Keywords: Prince Milosh, Prince Michael, Constantinople, Great Britain, Serbia, Turkey, great powers.

Чланак примљен: 09. 05. 2011.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 27. 06. 2011.